

HANNAH ARENDT'İN EICHMANN DAVASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

H. Haluk Erdem*

“Hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir.”¹

Hannah Arendt

ÖZET

Hannah Arendt yirminci yüzyılın önemli politik düşünürlerinden birisidir. Adolf Eichmann davası Hannah Arendt'in siyaset felsefesinin temel sorunlarını isleyen bir konudur. Arendt'in bu davayı incelediği kitabının alt başlığı “kötülüğün Sıradanlığı”dır. Bu ifade fikirsizliğin yol açtığı zararlı sonuçları dile getirmektedir. Eichmann kendisine verilen emirlere yalnızca itaat etmiş kararlarının sonuçlarını ölçüp biçmemiştir. Arendt bu davayla adalet, özgürlük ve yerinde-doğru karar verme arasındaki ilişkilere felsefi açıdan yaklaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hannah Arendt, siyaset felsefesi, Eichmann davası, adalet, özgürlük, doğru karar verme.

RÉSUMÉE

(Réflexion d'Hannah Arendt concernant le procès d'Adolf Eichmann)

Hannah Arendt est un des penseurs politiques important du vingtième siècle. Pour Hannah Arendt le procès d'Adolf Eichmann est un examen des problèmes fondamentaux du point de vue de la philosophie politique. Le sous chapitre du livre dans lequel Arendt analyse ce procès s'intitule « la banalité du mal ». Cette expression exprime les résultats préjudiciables de l'absence de la pensée. Eichmann a seulement exécuté les ordres qui lui ont été donnés et n'a pas peser leurs conséquences. Arendt avec ce procès, a une approche philosophique sur les relations entre la justice, la liberté et la prise de décision adéquate et juste.

Mots clés : Hannah Arendt, philosophie de la politique, procès d'Eichmann, justice, liberté, décision adéquate et juste.

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi

¹ Hannah Arendt (2000), *İnsanlık Durumu*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33.

2 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

1. Giriş

20. yüzyılın yüzünü belirleyen şeylerin savaşlar ve devrimler olduğunu söylerken Hannah Arendt haklıdır.² Bu yüzyıl aynı zamanda da şiddetin en uzun yüzyılı olmuştur. Jean-Jacques Rousseau'nun “gözlerimi kaldırıyor ve ufka bakıyorum. Ateşi ve alevleri görüyorum; harap olmuş tarlaları, talan edilmiş şehirleri görüyorum. Canavarlar! Dehşet verici bir gürültü duyuyorum. Nasıl bir kargaşa bu! Ne çok haykırış var! Yaklaşıyorum; bir katliam sahnesiyle karşılaşıyorum: Katledilmiş on binler, üst üste yığılmış cesetler; atların nalları altında can çekişenler ölümün imgesini ve ızdırabını çağırıyor. İşte sizin barışçıl kurumlarınızın meyveleri! Yüreğim derinliklerinden merhamet ve hiddet yükseliyor. Evet, kalpsiz filozof! Gel ve bize, bir muhabere meydanı üstüne yazdığın kitabını oku bari şimdi”³ diye seslenirken, bunca yıkımın üzerine yeniden düşünmemizi istemektedir. Hannah Arendt elbette Rousseau'nun sözünü ettiği “kalpsiz filozof” değildir, totaliter, ırkçı Nazi rejiminin yarattığı yıkımı, bu yıkıma neden olan eylemleri yeniden düşünmemizi isteyen filozoflardan birisidir. İnsanlığın en büyük vahşetlerinden biri olarak tarihte yerini alacak olan Hitler Rejiminin sonuçlarını, siyaset ve etik görüşlerinin ana sorunsalı olarak yapıtlarında kaleme almıştır.

Hannah Arendt'in 1963 yılında yayımlanan Eichmann Davası'na ilişkin kitabı Yahudi sorunu ve Antisemitizm düşüncesi bakımından önemli tartışmaları içermektedir. Arendt'in bu dava üzerine düşüncelerine ve geride bıraktığı tartışmalı yönlere geçmeden önce onun Antisemitizmin tarihsel arka planıyla ilgili çözümlerine değinmek yararlı olacaktır.

“Yahudi sorunu”nun savaş sonrasında günlük siyasi yaşamın başlıca konularından biri haline geldiğini söyleyen Arendt 1951 yılında yayımladığı *Totalitarizmin Kaynakları. Antisemitizm* başlıklı eserinde bu

² Hannah Arendt (1974), *Über die Revolution*: Serie Piper Verlag: München. Ayrıca bkz: ARENDT, Hannah (1997), *Şiddet Üzerine*, (Çev: Bülent Peker), İletişim Yayınları: İstanbul.

³ John Keane (1998), *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, (Çev: Bülent Peker), Dost Yayınevi: Ankara, s. 9.

konuda yapılan ‘‘alelacele’’ açıklamalara dikkat çeker. Ona göre antisemitizmi ‘‘taşkın bir milliyetçilik ve buna bağlı olarak patlak veren yabancı korkusundan (xenofobi) doğan galeyanlarla’’ özdeş kılmak doğru bir düşünce değildir. Arendt modern antisemitizmin geleneksel milliyetçiliğin gerilemesine koşut olarak yükseldiğini, Avrupa ulus devletler sistemi ile onun ‘‘kararsız gler dengesinin atırdadığı’’ bir dönemde doruk noktasına ulaştığını iddia eder.⁴ Antisemitizm, Yahudilerin kamusal işlevlerini ve nüfuzlarını yitirmeleriyle paralel ortaya çıkmıştır. Nazi rejimi gibi totaliter bir düzen, terör ve ideolojiyi birbirlerinden ayıramaz. Terörün devamlı ve istikrarlı bir yapıya kavuşması için de çokluğun, hatta çoğunluğun taraftarlığını kazanmış olması gerekir. Bu saptamadan şöyle bir soru doğmaktadır: Nazi ideolojinin şiddeti bu kadar istikrarlı bir yapıya kavuştururken Yahudiler bu ideolojinin neresinde idiler? İlginç bir o kadar da düşündürücü bu soruya Arendt yanıt veriyor: ‘‘Bir tarihi için asıl mesele, modern terörün asıl kurbanları haline gelmeden önce, Yahudilerin Nazi ideolojisinin merkezini işgal etmiş olmasıdır’’.⁵

Antisemitizm sorununa doğru olmayan başka yaygın bir yaklaşım da ‘‘ebedi antisemitizm’’ düşüncesidir. Bu düşünceye göre Yahudilere duyulan nefret olağan hale gelmiş bir tepkiden kaynaklanmaktadır. Bu açıklamaya şaşırtıcı biçimde çok sayıda yansız tarihi ve Yahudi tarihçilerin neredeyse tamamı inanmaktadır. Onlara göre, insanlık, yaklaşık iki bin yıldır Yahudileri azimle katletmekte ve Yahudilere duyulan nefret temellendirmeye ihtiyaç duymayan bir hal almaktadır. Böyle bir yaklaşım iki farklı durumu sanki anlaşılır bir durummuş gibi göstermektedir. Nasıl ki antisemitikler işledikleri cinayetlere mazeretler bularak sorumluluklarından kaıyorlarsa, Yahudiler de ‘‘kendi sorumluluklarına düşen payı’’ tartışmak istememektedirler.⁶ Arendt’in antisemitizmin arka planında yer alan bu sorunları ele alması onun bir Nazi suçlusunu olarak beş milyondan fazla Yahudi’nin yok edilmesine ve onların sürülmesine karışan Adolf Eichmann’ın yargılanmasını değerlendirilişinde etken oluşturmaktadır.

Çalışmamızın temel sorunu olan Eichmann Davası’nı ele alalım:

⁴ Hannah Arendt (1996), *Totalitarizmin Kaynakları. Antisemitizm*, (ev: Bahadır Sina şener), İletilişim Yayınları, İstanbul, s. 20-21.

⁵ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 26.

⁶ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 27.

4 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

2. Adolf Eichmann Davası ve Adalet

Arendt 1961 yılında *The New Yorker* için Adolf Eichmann Davasını izlemek ve kaleme almak üzere Kudüs'e gider. İsrail Başbakanı David Ben- Gurion Arjantin'de bulunan Eichmann'ı kaçırıp Yahudi sorununun "nihai çözüm"ündeki rolü nedeniyle yargılanmak üzere Kudüs Bölge Mahkemesi'ne çıkarır. Savcı Hausner, Eichmann'ın hukuktan nasibini almamış Nazi rejiminin inşasındaki rolünü ve Yahudilerin toplanıp imha edilmesini gerçekleştiren kişi olduğunu ileri sürmektedir. Daha önceki Nürnberg Duruşmaları'nda Eichmann olmadığı için Yahudilerin trajedisi de dikkate alınmamıştır. İsrail'de yaşayan hemen herkes gibi Hausner de Yahudilere ancak bir Yahudi mahkemesinin adalet getirebileceğine ve düşmanlarını yargılamanın Yahudilere düştüğüne inanmaktadır. Hemen herkes Eichmann'ın "Yahudi halkı şahsında insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamında değil, yalnızca Yahudi halkına işlediği suçlarla yargılanmasının doğruluğuna" inanmaktadır.⁷ Başbakan Ben-Gurion tüm dünyanın duruşmadan çıkaracağı dersi şöyle özetlemektedir: "Dünyanın bütün uluslarına Nazilerin milyonlarca insanı sırf Yahudi oldukları için ve bir milyon bebeği de sırf Yahudi bebekler olarak dünyaya geldikleri için öldürdüklerini göstermek istiyoruz. Dünya uluslarının bunu anlamasını ve utanç duymasını istiyoruz." Dava, Yahudi gençlerin kendi tarihlerinin en trajik gerçeklerini bilmelerini ve "başka Nazileri", "Naziler ile bazı Arap liderleri arasındaki bağlantıyı" da ortaya çıkaracaktır. Dönemin Almanya Şansölyesi Adenauer duruşmanın, Almanlara karşı nefreti yeniden uyandırmasından, bütün dünyada tekrar Alman karşıtı bir duygu dalgası yaratmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.

Merkezinde tarihin yer aldığı dava "sanık kürsüsünde oturanın bir birey veya tek başına Nazi rejimi olmadığı, tarihin her döneminde karşımıza çıkan antisemitizm olduğu" vurgusuyla 11 Nisan 1961 tarihinde başlamıştır. Savcı Hausner üç celse süren açılış konuşmasına Mısır Firavunu, Haman, Hezekiel'den ve Yahudilerin başına gelen kötü olaylardan söz ederek başlar. Sanık Eichmann'ı "Tanrı'ya karşı suçluluk

⁷ Hannah Arendt (2010), *Kötülüğün Sıradanlığı. Adolf Eichmann Kudüs'te*, (Çev: Özge Çelik), Metis Yayınları, İstanbul, s. 17.

duyuyor, hukuka karşı değil” diyen Köln’lü avukat Dr. Robert Servatius savunmaktadır. Savunma, Eichmann’a itham edilen suçlamaları reddetmektedir; çünkü Eichmann Nazi hukuk sistemine göre yanlış bir şey yapmamış, üzerinde hiçbir devletin yetkiye sahip olmadığı “hükümet tasarrufları” olmuş, itaat etmekle yükümlü olunan emirleri gerçekleştirmiştir. Sanık olaya farklı yaklaşmaktadır. Kendi ifadesiyle, cinayet suçlamaları asılsızdır, Yahudilerin öldürülmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Ona göre, hayatı boyunca kimseyi öldürmemiş, bir Yahudinin ya da Yahudi olmayan birinin öldürülme emrini vermemiştir. Kendisinin ancak, insanlık tarihinin en büyük suçlarından biri ilan ettiği Yahudi katliamında yardım ve yataklıkla suçlanabileceğini söylemektedir.⁸ Hâkimler Eichmann’a inanmadılar ve onun yalancının biri olduğu sonucuna vardılar.

Arendt, Eichmann’ın Yahudilerden hastalık derecesinde nefret etmediğini, fanatik bir antisemit olmadığını, birilerinin onun beynini yıkamadığını belirtmektedir. Sanığın Yahudilerden nefret etmemesinin özel nedenlerinden birisi de kendi ailesindeki Yahudilerdir. Eichmann ve Yahudiler elbirliğiyle çalışmakta, ne zaman bir sorun çıksa Yahudi yetkililer yardım istemek için Eichmann’a koşmaktadırlar.⁹ Sanık duruşmada, Viyana’da görev yaptığı zamanlarda, Yahudiler için uygun bir çözüm olarak onların ayaklarına sağlam bir toprak vermeyi yetkililere önerdiğini iddia etmektedir. Arendt kitabında, “savcı ne kadar uğraşsın, bu adamın canavar olmadığı ortadaydı” demektedir.

Nazi rejimi Yahudi sorununun çözümü için üç yolu hayata geçirmiştir: “Sürmek”, “toplamak” ve “nihai çözüm: Öldürmek”. Yahudi sorununu tehcirle çözmenin olanağı kalmamıştı; çünkü Polonya topraklarının işgaliyle Reich’in Yahudilerinin sayısı 2-2,5 milyona çıkmıştır. Yahudiler çoktan Doğu’daki gettolara toplanmıştır. 22 Haziran 1941 tarihinde Hitler’in Sovyetler Birliği’ne saldırısından sonra resmi emir gelmişti: “Führer Yahudilerin fiziksel olarak imha edilmesini emretmiştir.” İmhanın resmi kod adı da, “nihai çözüm”dür. Eichmann’ın vicdanını yatıştırmasında en çok işe yarayan nedenin “nihai çözüm”e karşı çıkan kimsenin olmayışını düşünmesidir. Arendt’in bu davaya ilişkin kaleme aldığı en ilginç bölümlerden birisi

⁸ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 32.

⁹ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 40 ve 58.

6 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

Yahudi liderlerinin kendi insanların imhasında oynadıkları role ilişkin olan kısımdır. Bu rol konusunda Arendt'in yararlandığı temel kaynak Raul Hilberg'in *The Destruction of the European Jews* adlı çalışmasıdır. Biraz uzun ama oldukça düşündürücü bir alıntıyı Arendt'in yapıtımdan okuyalım: "İster Amsterdam'da veya Varşova'da ister Berlin'de veya Budapeşte'de, insanların ve mallarının listesini yapmak, tehcir ve imha edilme masrafları için tehcir edilenlerden para toplamak, terk edilmiş apartman dairelerinin izini sürmek, Yahudilerin yakalanmasına ve trenlere bindirilmesine yardım edecek polis gücünü sağlamak ve son bir jest olarak da Yahudi cemaatin malvarlığını nihai müsadere için muntazam bir biçimde teslim etmek gibi işleri Yahudi yetkililere bırakan Nazilerin gözü arkada kalmıyordu. Sarı yıldız amblemlerini Yahudi yetkililer dağıttı; bazı yerlerde, mesela Varşova'da "kolluk satışı düzenli bir işkolu haline geldi; sıradan kumaş kollukların yanı sıra fantezi, yıkanabilen, naylon kolluklar da bulunabiliyordu". Nazilerin zoruyla değil, etkisi altında kalarak hazırladıkları manifestolarda, sahip oldukları yeni gücün nasıl tadını çıkardıklarını hâlâ görmek mümkün –Budapeşte Konseyi'nin ilk duyurusunda, "Yahudilerin maddi ve manevi bütün zenginliklerinin ve Yahudi işgücünün tamamının mutlak kullanım yetkisi Yahudi merkez Konseyi'ne verilmiştir" ifadesi yer alıyordu. Yahudi yetkililerin cinayete alet oldukları zaman nasıl hissettiklerini biliyoruz- "batmak üzere olan gemisini, kıymetli yüklerinin büyük bir bölümünü denize atarak, güvenli bir limana ulaştırmayı başaran" kaptanlar gibi; "yüz kurban verip binlerce, bin kurban verip on binlerce insanı kurtaranlar" gibi hissediyorlardı. İşin iç yüzü çok daha korkunçtu. Mesela Dr. Kastner, Macaristan'dayken, tam 1684 kişiyi kurtarmakla beraber yaklaşık 476 bin kurban verdi. Ayıklama işini "şansa bırakmamak" için, "kağıdın üstüne bilinmedik bir insanın adını yazan ve böylece onun yaşamasına veya ölmesine karar veren güçsüz insan eline yol gösterecek bir güç olarak", "gerçekten kutsal ilkeler belirlemek" gerekiyordu. Peki bu "kutsal ilkeler" kimleri kurtarmayı seçti? Kastner'in raporunda dile getirdiği gibi, elbette "hayatı boyunca zibur (cemaat) için çalışanları"- mesela Yahudi yetkilileri- ve önde gelen Yahudileri".¹⁰ Arendt bu gerçeklerin H.G. Adler'in 1955 tarihinde yayımlanan *Theresienstadt 1941- 1945* adlı kitapta da yer aldığını

¹⁰ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 126.

belirtmektedir. Söz konusu kitapta Theresienstadt Yahudi Konseyi'nin nakil listelerini nasıl hazırladığı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Arendt olayın bu boyutunu düşünerek şöyle bir tahminde bulunmaktadır: “Yahudi halkı gerçekten örgütlenmemiş ve lidersiz olsaydı, dört bir yanda kaos ve sefalet kol gezerdi ama kurbanların yarısı kurtulabilirdi.” Arendt'in bu tahmini Hollanda Devlet Savaş Dokümantasyonu Enstitüsü Başkanı Dr. L. de Jong'un verdiği rakamlarla örtüşmektedir. Nazilerden ve dolayısıyla Yahudi Konseyi'nden kaçıp saklanan yirmi ila yirmi beş bin kadar Yahudi'nin on bini hayatta kalabilmiştir.¹¹

Arendt Yahudi soykırımında Nazi ve Yahudi Konseylerinin işbirliğini “ahlaki çöküntü”yle açıklamaktadır: “Söz konusu hikayenin, Kudüs'teki duruşmanın gerçek boyutlarıyla dünyanın gözleri önüne seremediği bu bölümün üzerinde durmanın nedeni, Nazilerin saygıdeğer Avrupa toplumunda yol açtığı ahlaki çöküntünün bütünlüğüne ilişkin çarpıcı bir fikir vermesi- sadece Almanya'da değil, neredeyse bütün ülkelerde; sadece zalimlerde değil, kurbanlarında da.”¹² Bu değerlendiriş sanık Eichmann'ın vicdanını harekete geçirecek tek bir sesin bile yükselmediği açıklamasıyla ilişkili hale gelmektedir. Mahkemenin bundan sonra yapması gereken iş, bu yaklaşımın doğru olmadığını ve etraftan kulak verebileceği seslerin oldukça fazla olduğunu göstermekti.

Yalnızca yasaların gereğini ve Führer'in emirlerini yerine getirdiğini sürekli vurgulayan Eichmann yasalara bağlı bir vatandaş olduğunu düşünüyordu. Yasalar çerçevesinde kalmaya her zaman çok dikkat eden sanığın artık kafası iyice karışınca körü körüne itaatini, kendi deyimiyle “ölü yıkayıcının elindeki ölü gibi itaatkar olmanın” erdemlerinin kusurlarını vurgular olmuştur. Eichmann bütün bunların üstüne basa basa hayatı boyunca Kant'ın ahlak kurallarına ve özellikle de Kant'ın görev tanımına uygun yaşadığını söyleyince Hakim Raveh tarafından sorgulanır ve “herkesin ağzını bir karış açık bırakarak, kategorik buyruğun kelimesi kelimesine doğru bir tanımını” yapar: “Kant hakkındaki sözlerimle, irademin ilkesinin her zaman genel yasaların ilkesi haline gelebilecek şekilde olması gerektiğini kastediyordum.” Sanık sözlerine Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı yapıtını okuduğunu da ekler. Eichmann Yahudi sorununu “nihai

¹¹ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 133.

¹² Hannah Arendt, *a.g.e.*, s.133.

8 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

çözüm''le noktlayan emirler gelince Kant'ın ilkelerine uygun yaşamayı bırakmıştır. Onu teselli eden düşünceler, "kendi fillerinin efendisi" olmadığı ve "hiçbir şeyi değiştiremeyeceği"dir. Sanık Kant'ın formülünü çarpıtarak şu şekilde sokmuştur: "Kendi eylemlerinin ilkesi, kanun koyucunun veya bu toprakların hukukunun ilkesiymiş gibi hareket et" ya da Hans Frank'ın Nazi Almanya'sındaki kategorik buyruk olarak dile getirdiği, "eyleminizden haberdar olsa, Führer'in de onaylayacağı şekilde hareket edin".¹³ Elbette Kant asla böyle bir düşünceyi ileri sürmemiştir.

Kant'a göre insan dile getirdiği pratik aklını kullanarak hukukun ilkeleri olabilecek ve olması gereken bir takım ilkeleri bulmaktadır. İnsan, yasalara uymaktan daha fazlasını yapabilir, itaat çağrısının ötesine geçebilir, kendi özgür iradesini hukukun ortaya çıktığı kaynakla özdeşleştirebilir. Kant'a göre bu kaynak "pratik akıl"dır. Eichmann'ın gündelik kullanımında ise bu kaynak Führer'in iradesidir. Sanık kendi eğilimlerine göre hareket etmemiş, her zaman görevini yapmıştır.

29 Haziran 1961'de, yani mahkemenin başlamasından on hafta sonra, yüz on dört celse süren davanın işlemleri bitmiştir. Davaya dört aylığına ara verilmiş ve 11 Aralık'ta yeniden toplanılmıştır. İki gün süren beş celseden sonra üç hâkim iki yüz kırk dört bölümlük hükmü okumuş ve sanığı iddianamenin on beş maddesinden suçlu bulmuştur. 15 Aralık 1961'de sanık için ölüm cezası ilan edilmiştir.

3. Kötülüğün Sıradanlığı: Fikirsizlik ve Suç

Davada adalet ve usül bakımından üzerinde düşünmeye değer pek çok nokta vardır. Arendt hukukun asıl düşüncesinin, sanığa yöneltilen suçlamaları enine boyuna düşünmek, hükme varmak ve yasalara uygun cezayı vermek olduğunu belirtmektedir. Eichmann insanlığa karşı suçlar yerine, "Yahudi halkına karşı" işlenen suçlar bakımından yargılanmaktadır. Karl Jaspers dava için uluslararası bir mahkemenin gerekliliğini savunmuştur. Yahudilere karşı işlenmiş bir suçun aynı zamanda insanlığa karşı işlenmiş demek olduğunu söyleyen Karl Jaspers Kudüs'teki mahkemenin hüküm verme hakkından feragat etmesini ve

¹³ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 143.

buna yetkisi olmadığını beyan etmesini önermektedir.¹⁴ İsrail uluslararası bir mahkeme kurma düşüncesini reddetmiştir. Arendt de bu konudaki düşüncesini şöyle dile getirmektedir: “Kurbanlar Yahudi olduğundan, sanıkları yargılamak bir Yahudi mahkemesine düşerdi; ama suç insanlığa karşı bir suç olduğundan, bu işin hakkını ancak bir uluslararası mahkeme verebilirdi. Mahkemenin böyle bir ayırım yapmış olmaması şaşırtıcıydı.”¹⁵ Yahudilerin, Lehlerin ve Çingenelerin yok edilmek istenmesinde, ciddi bir biçimde zarar görenin ve tehlikeye atılanın bütün olarak insanlık olabileceği noktası dikkat çekmemiştir.

Arendt’in adalet ve insan özgürlüğü ilişkisi bakımından Eichmann davası üzerinde değerlendirilebilecek esas nokta düşünölmeye değerdir. Eichmann bir canavar değildi, “*sadece ne yaptığını hiç fark etmemiştir.*” Onun dönemin baş suçlarından biri haline gelmesine neden olan, fikirsizlikten başka bir şey değildi. Gerçeklikten bu kadar uzak ve bu kadar fikirsiz olmak insanın yol açabileceği en büyük yıkımlara neden olabilir.¹⁶ Arendt’in bu saptaması esasında onun felsefesinin önemli noktalarından birisi olan şu sözleriyle de yakından ilişkili görünmektedir: “Hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir”.¹⁷ “Nazi ve diğer Alman görevlilerinin yayımladığı ciltler dolusu kitabı değerlendirmelerimin dışında bırakmış olmaktan dolayı hiçbir üzüntü duymuyorum. Bu tür savunmacı ve özürçü yazılardaki namussuzluk çok açık ve can sıkıcı, ama yine de anlaşılır tarafları var; ne ki bu kişilerin olaylar sırasında oynadıkları rollerin yanı sıra gerçekten olup bitenlere ilişkin sergiledikleri kavrayış noksanlığı hayret vericidir”.¹⁸ Arendt bu sözleriyle fikirsizlikle kötölük arasındaki ilişkiyi belki yeniden düşünmemize kaynaklık etmektedir. Eichmann davasının da ortaya koyduğu gibi yasal suçları işleyenler, etraflarında herkesin üzerinde görüş birliğine vardığı düşüncelerle tamamen zıt bir tavır takınıyor durumuna düşseler bile, “kendi yargılarına göre” doğruyu yanlıştan ayırabilmelidirler. Bu çarpıcı argümanı Nazi döneminde, bir avuç da olsalar, yerine getirmeye çalışanlar olmuştur. Olup bitenler tüm

¹⁴ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 257 ve 275.

¹⁵ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁶ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 292.

¹⁷ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33.

¹⁸ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları. Antisemitizm*, (çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 15.

10 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

gerçekliğiyle ortaya çıkmıştır: “Saygın toplumun tamamı öyle veya böyle Hitler’e karşı koyamadığından, vicdanı yönlendiren toplumsal davranışı ve dini emirleri- “Öldürmeyeceksin!”- belirleyen ahlaki kaideler neredeyse yok olup gitmişti. Hala doğruyu yanlıştan ayırabilen bir avuç insan aslında sadece kendi yargısına göre hareket etti ve bunu serbestçe yaptı; uyacakları, karşılaştıkları özel durumları sınıflandırabilecekleri kurallar yoktu. Bir olay meydana geldiği anda karar vermek zorundaydılar, çünkü emsalsiz olan için hiçbir kural yoktu.”¹⁹

Yukarıda dile getirmeye çalıştıklarımızdan da anlaşıldığı gibi, Arendt’in Yahudi sorununu adalet, doğru yargıda bulunma ve insanın özgürlüğü ile ilişkilendirdiğini görüyoruz. Doğru yargıya göre eylemde bulunan kişinin, tüm eylemlerini *kendi özgürlüğü içinde* yapması önem kazanmaktadır. Özgürlük ve adalet ilişkisinin yeterince ortaya çıkması bakımından Arendt’in özgürlükle ilgisinde ele alınabilecek olan itaat ve sorumluluk kavramlarından ne anladığını açıklamakta yarar vardır.

4. İtaat ve Sorumluluk

Sorumluluk ifadesinden “kişisel sorumluluk”u kastettiğimizi vurgulamak isteriz. Arendt “kişisel sorumluluk”u “politik sorumluluk”tan ayırt etmektedir.²⁰ Savaş sonrası davalarda, diğer sanıklar gibi Eichmann da kendisini, suçları kendi iradesiyle işlemediği, yalnızca yasaların gereğini yerine getirdiği, kendisi yapmasa başkalarının yapacağını söyleyerek savunmaktadır. Kısaca şunu demektedir: “Bu suçları ben değil, içinde yer aldığım düzen ve koşullar gerçekleştirmiştir.” Sanıklar, suça ortak olurken eylemlerinin üzerinde düşünüp karar vermemişlerdir. “Hükümrancılık anlayışı”na göre yüce makamların verdiği emirler yasal ve hukuka uygundur. Bu emirler yargılanamaz emirlerdir. Eichmann da eylemlerinde hükümrancılık anlayışına uygun olarak eylemlerde bulunmuştur. Burada söz konusu olan önemli bir yanılgıyı Arendt şu sözlerle açıklamaktadır: “Hükümrancılık eylemi kavramının teorik gerekçesini, bağımsız

¹⁹ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 299.

²⁰ Hannah Arendt, (2001), “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, *Kamu Vicdanına Çağrı. Sivil İtaatsizlik*, (Çev: Yakup Coşar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 176.

hükümetlerin varlığının ya da egemenliğinin tehlikeye düştüğü olağanüstü koşullarda, caniyane araçlara başvurmak zorunda kalabileceği anlayışı oluşturur. Bu teorik çerçevede devlet eylemi, zımnî olarak, meşru müdafaa eylemi ile, yani bireyin varlığının tehlikeye düştüğü olağanüstü koşullarda başvurabileceği ve cezası olmayan “cürüm”le kıyaslanır. Ancak bu tez, totaliter iktidarlar ve onların hizmetindekilerce işlenen suçlara uygulanamaz: Çünkü bu suçlar bir zorunluluğun sonucu olarak işlenmemiştir.”²¹ Arendt’in bu açıklamaları suçluların eylemleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Doğruyu yanlıştan ayırt edemeyen bir zihin yapısına özgü bu suçlarda sorumluluk aramak ne kadar yerindedir? Nazi düzenine katılmış tüm sanıklar savaşı kaybedene kadar hatta birçoğu yargılanmalarından sonra bile, iddia edilen suçlardan sorumluluk taşımamışlardır. Arendt sorumluluk arayışını, suçludan, o dönemde bu suçlara katılmamış, olayları dışarıdan izlemiş insanların durumlarına da kaydırmaktadır.

Nazi döneminde bir grup insan, ayaklanıp isyan edememiş olsalar da, işbirliği de yapmamış kişiler olarak kendi yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu insanların ortak özelliği, kendi başlarına karar verememiş olmalarıdır. Onların bu davranışlarının nedeni dünyayı olumlu yönde değiştirme isteklerinden değil, içlerinde bir katille yaşamak istemedikleri içindir. İnsanlar, işlenen suçlara kendilerinin de katılmaları durumunda hangi ölçüde kendileriyle barış içinde yaşayabilecekleri sorusunu sormuşlar ve hiçbir şey yapmamayı tercih etmişlerdir.²² Dışarıda olan bitene karışmayan insanlar için ne denebilir? Onlara yönelik bütün olup bitenden sorumlu olduğu suçlaması ne kadar doğrudur? Suça karışanların öne sürdüğü biçimde üstlere itaat etmekten başka bir şey yapmadıkları yargısı ile olayları dışardan izleyen ama suça karışmayanların durumu bakımından sorumluluk tartışması karşımıza çıkmaktadır. Arendt, üstlerine mutlak itaat ettiğini ileri sürüp işledikleri suçlardan sorumluluk taşımayanların itaatin aynı zamanda destek anlamına da geldiğini bilmeleri gerektiğini düşünmektedir: “Ona itaat eder gibi gözükendenin yaptıkları şey, lideri ve liderin girişimini desteklemektir. Bu tür bir “itaat” olmadan lider çaresiz kalırdı.”²³ Anlaşıyor ki Arendt, totaliter düzenlerde kamusal alanda yer almayı,

²¹ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 181.

²² Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 185.

²³ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 187.

12 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

olayları dışardan izleyen ve suça karışmayanların, kötü sonuçlardan sorumlu olmadıklarını; ancak, emirlere itaat edenlerin, itaat ederken aynı zamanda totaliter düzeni destekledikleri için de tüm kötü sonuçlardan sorumlu olduklarını düşünmektedir. Arendt'in itaat olarak tanımladığı kavramı, Adorno da "teslimiyet" olarak dile getirir. Adorno'ya göre "birey için, kendini özdeşleştirdiği bir kolektife teslim olmak hayatı daha kolay kılar. Güçsüzlüğünün farkına varmaktan kurtulur; kendi çevreleri içindeyken, bir avuç insan birçok kişi oluverir. İşte bu edimdir teslimiyet –açık ve ne yaptığını bilen bir düşünce değil. (...) Kolektifin kaderini paylaşmak istiyorsa ben'in kendi kendisini feshetmesi gerekir."²⁴ Totaliter düzenler içinde birey, kendini feshederken, aynı zamanda antidemokratik olan düzenin de devamına destek olmakta ve suçların işleniş bakımından ortaklığa girmektedir.

Hannah Arendt'te dile gelen "itaat" sözcüğü üzerinde düşünmenin aynı zamanda özgürlük ve dolayısıyla insan onuruyla ilişkisi üzerinde kafa yormak anlamına geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Arendt düşüncesinde adaletin gerçekleşmesinde itaatın hiçbir rolü olmadığına göre, özgürlük açıklaması da önem kazanmaktadır. Arendt düşüncesinde özgürlük nasıl açıklanmaktadır? "Özgürlük nedir?" sorusu Arendt'in 1961 yılında yayımladığı *Geçmişle Gelecek Arasında* (Between Past and Future) başlıklı temel yapıtının da ana sorularından birisini oluşturmaktadır.

Arendt'e göre özgürlük problemi siyaset sorunu bakımından yaşamsal öneme sahip bir problemdir. Siyasi eylemin doğrudan doğruya amacı haline gelen özgürlük, insanların siyasi bir örgütlenme içerisinde birarada yaşamalarının da nedenidir. "O olmadan siyasi yaşam diye bir şey anlamsız olurdu. Siyasetin varoluş nedeni özgürlüktür"; "özgürlük, siyasetle çakışır ve aynı konunun iki yüzü gibi birbirleriyle ilişkilidirler" der Arendt.²⁵ Özgürlük, insanların dış zorlamalardan kaçıp sığınabilecekleri ve kendilerini içinde özgür hissedebilecekleri "iç alan"dan farklıdır. İnsandaki "iç duygu" siyasetle ilişkili değildir. Bu duygu dünya ile karşılıklı ilişki içinde varolan akıl ile karıştırılmamalıdır. Arendt, kişinin kendisiyle etkileşiminde değil, başkalarıyla etkileşiminde

²⁴ Theodor W. Adorno, "Boyun Eğme", (Çev: Kaya Şahin), *Defter*, sayı: 37, Metis Yayınları, İstanbul, s. 138.

²⁵ Hannah Arendt (1996), "Özgürlük Nedir?", *Geçmişle Gelecek Arasında*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 199 ve 202.

özgürlüğün farkına vardığını düşünmektedir. Ancak bu etkileşim siyasi oluşumu gerekli kılar. İnsanların bir arada yaşadıkları ama siyasi oluşuma sahip olmayan kabile ve hanenin özel alanı da vardır. Bunlarda etken olan özgürlük değil, “yaşamın zorunlulukları” ile “yaşamın korunmasına yönelik kaygılar”dır.²⁶ Özgürlüğün kendisini gösterdiği yer “kamu alanı”dır. “Siyaseten temin edilmiş bir kamu alanı olmadan özgürlük, kendisini görünür hale getirecek dünyevi bir mekandan yoksundur. Elbette özgürlük bir arzu, istek, ümit ya da özlem şeklinde insanın gönlünde de yaşayabilir; bildiğimiz kadarıyla insan kalbi son derece karanlık bir yerdir”.²⁷

Arendt’in özgürlükle ilgili bu saptamaları Nazi düzeni için milyonlarca insanın öldürülmesine neden olanların içinde buldukları durumu anlamamızı sağlamaktadır. Emirler veren, emirler alan, yalnızca itaat edip yasaları uygulayanlar güçlü ya da zayıf olarak nitelendirebileceğimiz durumdaydılar; ama asla özgür değildiler.

5. Sonuç ve Tartışma

Hannah Arendt’in Eichmann Davası’nı tartışırken üzerinde düşünmemizi istediği kavramlardan olan adalet ve özgürlük düşüncesi, onun siyaset görüşünden ayrı ele alınamayacak içerikler taşımaktadır. Filozof bu düşüncelerini oluştururken baktığı yer, dönemin yıkıcı sonuçlarına yol açan Nazi suçlularının mahkemelerde verdikleri ifadeler olmuştur. Bütün sanıklar sanki anlaşmışlar gibi aynı biçimde kendilerini savunmuşlardır: “Biz yapmasak başkası yapacaktı”. “İddia edilen suçları kabul etmiyoruz. Biz hiçbir insanın öldürülme emrini vermedik”. “Emirleri ve yasaları uygulamaktan başka yapılacak bir şey yoktu”. Arendt düşüncesinde itaat etmenin, emirleri yerine getirmenin masumiyetle bir ilgisi yoktur. Onlar totaliter bir düzenin emirlerini yerine getirirken aynı zamanda varolan düzenin (:insan onuruna aykırı bir düzenin) devamını da sağlamışlardır; dolayısıyla olayların bu kötü sonuçlarından kendilerini muaf tutamazlar; yani sorumludurlar. Arendt bu suçları eyleyenlerin bir başka ortak noktaları daha olduğunu düşünür: Emirler yerine getirilirken suçlular ne yaptıklarını hiçbir zaman *fark*

²⁶ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 202.

²⁷ Hannah Arendt, *a.g.e.*, s. 202.

14 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

etmemişlerdir. Bu insanların suç işlemelerine neden olan, *fikirsiz* olmalarıydı. Kötülük ve fikirsizlik bu durumda birbirleriyle iç içe bir ilişkiyi dile getirmektedir.

Nazi düzeninin yaptıklarına dışarıdan seyirci kalanların durumları nasıl değerlendirilebilir? Arendt bu sorunun da yanıtını vermektedir. Çok yerde (kitap, belge, film) suç işlemiş olmasalar da, yapılanları dışarıdan izleyenlerin kendi içlerinde bir vicdan sorgulaması içine girdiklerine tanık oluyoruz. Onların ortak ifadeleri şudur: “Bir şeyler yapabilirdim”. “Seyirci kaldık. Bizler de olup bitenden sorumluyuz.” Totaliter düzenlerde üstlerin emirlerini yerine getirmeyen, suç işleyenlere yardım etmeyenler kötü sonuçlardan sorumlu değildirler. Desteği geri çeken insanların liderleri nasıl çaresiz bıraktığına tanık olunan pek çok tarihsel bilgi vardır. İtaat edilmesinin emrini verenler, buna uyanlar sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler. İtaatsizlik bu hiyerarşik yapının ortadan kalkmasına neden olabilecek durumlar yaratabileceğinden, pasifmiş gibi görünen seyirci kalma halinin, olup bitenlerden hiçbir şekilde sorumlu olmadığı söylenebilir.

Tüm bu açıklamalar bir takım soruları ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Arendt, seyirci kalanların yani bir bakıma şiddete bulaşmayanların kamusal bir alan yarattığını düşünmektedir.²⁸ Kamusal alan, totaliter özellikler göstermeyen, demokratik yapılı, tartışmanın ve sorgulamanın yapıldığı bir alandır. Öyleyse bu alanın da yaratıcısı, işte bu suskun kalan ama suça bulaşmayan insanlardır. Boyun eğiyormuş gibi gözükken, ama kendi iç seslerini dinleyen bu suskun topluluk, acaba kamusal alanın sürdürülmesine yeterli olabilecek özgürlük bilincine sahipler midir? Kamusal alanı yaratmak-oluşturmak başka, bu alanı sürdürmek başkadır. En ufak bir totaliter rüzgârların estiği bir anda böyle oluşan “kamusal alan” insanın onurunu ya da özgürlüğünü koruyabilecek güçte midir?

Arendt yapıtlarında, iki kesimin sorumluluk bakımından durumunu sorgulamıştır. Biri, bizzat suça bulaşmış olanlar, diğeri seyirci kalmış ama suça destek vermeyenler (sivil itaatsizlik de denilebilir). Bütün olup bitene seyirci kalmanın ötesinde, varolan düzeni insan özgürlüğü lehine çeviren eylemcilerin (başkaldıranların, devrimcilerin)

²⁸ Zafer Yılmaz (2009), *Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 47.

durumu nasıl açıklanacaktır? Suskun kalanlarla, düzene karşı çıkanların özgürlükleri bakımından aynı eylem içinde oldukları söylenebilir mi? Arendt de bu sorunun yanıtını bulabilmiş değildir; ancak üzerinde düşünölmeye değer bir sorun olarak durmaktadır.

Arendt'in açıklamaları üzerine düşünölebilecek önemli bir nokta da şudur: Fikirsiz olmanın kişide yaratabileceği olumsuz sonuçlar. Yargı ve kavrayış gücünün geliştirilmesinin değerini yeniden hatırlatması bakımından Arendt önemli bir düşünme malzemesi vermiştir. Doğru yargılarda bulunmamızı sağlayabilecek etkenlerden birisi felsefe ve etik eğitimidir. Sokrates'in yüzyıllarca önce söylediği "sorgulanmamış hayat yaşanmaya değmez" ve "kimse bilerek kötölük yapmaz" sözlerindeki gizil gücün farkına varmak daha insani bir dünyada yaşamının başlangıcını oluşturabilir.

Arendt özgürlük olmadan adaletin de sağlanamayacağı görüşündedir. Körü körüne herhangi bir inanca bağlılık adaleti görmede engel oluşturabilir. Adalet insan onurunu korumak için vardır; dolayısıyla ancak özgürlükle insan onuru korunabilir.

16 Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor W. (1999), “Boyun Eğme”, (Çev: Kaya Şahin), *Defter*, sayı: 37, Metis Yayınları: İstanbul.
- ARENDT, Hannah (1974), *Über die Revolution*, Serie Piper Verlag: München.
- ARENDT, Hannah (1996), *Totalitarizmin Kaynakları, Antisemitizm*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları: İstanbul.
- ARENDT, Hannah (1996), “Özgürlük Nedir?”, *Geçmişle Gelecek Arasında. Siyasi Düşünce Konulu Altı Deneme*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları: İstanbul.
- ARENDT, Hannah (1997), *Şiddet Üzerine*, (Çev: Bülent Peker), İletişim Yayınları: İstanbul.
- ARENDT, Hannah (2000), *İnsanlık Durumu*, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları: İstanbul.
- ARENDT, Hannah (2001), “Diktatörlük Dönemlerinde Kişisel Sorumluluk”, *Kamu Vicdanına Çağrı, Sivil İtaatsizlik*, (Çev: Yakup Coşar), Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- ARENDT, Hannah (2010), *Kötülüğün Sıradanlığı, Adolf Eichmann Kudüs'te*, (Çev: Özge Çelik), Metis Yayınları: İstanbul.
- KEANE, John (1998), *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, (Çev: Bülent Peker), Dost Kitabevi: Ankara.
- YILMAZ, Zafer (2009), *Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: Ankara.